

Zasady latynizacji języka hebrajskiego

Język hebrajski w rodzinie języków semickich zalicza się (geograficznie) do grupy północno-zachodniej, a dokładniej umieszcza się go wśród języków kananejskich. Znany już w starożytności, w tym języku została spisana Biblia hebrajska (1200-150 p.n.e., z chrześcijańskiego punktu widzenia *Stary Testament*, spisany w języku hebrajskim biblijnym z nielicznymi fragmentami aramejskimi). Od II wieku n.e. mówi się już o języku nowohebrajskim, języku religii i literatury. Nie używany w mowie i uważany za język martwy został ożywiony pod koniec XIX wieku (język współczesny). Od powstania w 1948 roku niepodległego Izraela stanowi język urzędowy.

Pismo hebrajskie (odmiana pisma aramejskiego) jest używane przez Żydów od V wieku p.n.e. Wśród kilku jego odmian wyróżnia się dwie główne: pismo kwadratowe, które współcześnie jest pismem drukowanym i kursywę, która służy współcześnie do pisania ręcznego. Dopiero ok. 900 roku do tego spółgłoskowego systemu pisma dodano samogłoski (wokalizacja tyberiadzka), których w zasadzie nie używa się na co dzień, chyba że do sprecyzowania zapisu trudnego wyrazu, zwykle obcego pochodzenia. W systemie tyberiadzkim zwokalizowano święte pisma judaizmu.

Przez wiele wieków pismo hebrajskie nie było wokalizowane, o czym wyżej wspomniano. Do poprawnego odczytania wykorzystano cztery spółgłoski, tzw. *matres lectionis* (hebr. *imot hakri'a*): א (*alef*), ה (*he*), ו (*waw*), י (*jud/jod*), które w tej funkcji tracą swój spółgłoskowy charakter (również wymowę). Tak też jest dzisiaj w tekście niewokalizowanym, gdzie wspomniane spółgłoski służą jedynie do wyrażenia samogłosek, np.:

- א do zapisu ‘a’ jak w wyrazach ברא *bara* – ‘stworzył’ lub מצא *maca* – ‘znalazł’, ‘e’ jak w wyrazie יצא *jece* – ‘wyjdzie’, יוצא *joce* – ‘wychodzi’ lub ‘o’ jak w wyrazie ראש *rosz* – ‘głowa’;
- ה do zapisu ‘a’ jak w wyrazie קנה *kana* – ‘kupił’, ‘e’ jak w wyrazie יפה *jafe* – ‘ładny’, lub ‘o’ jak w wyrazie פה *po* – ‘tu’;
- ו do zapisu ‘o’ jak w wyrazie טוב *tow* – ‘dobry’ lub ‘u’ jak w wyrazie קום *kum* – ‘wstań’;
- י do zapisu ‘i’ jak w wyrazie מין *min* – ‘rodzaj’ lub ‘e’ jak w wyrazie בית *beit* – ‘dom’.

Po hebrajsku pisze się od prawej do lewej, liter się nie łączy. Wszystkie litery alfabetu hebrajskiego są spółgłoskami (w tym także *alef* א mylony często z samogłoską ‘a’). 22 znaki oznaczają 23 litery – przedostatni znak ש wyraża dwie litery: spółgłoskę *sin* ש, gdy ma wyróżniający znak diakrytyczny, tzn. kropkę nad literą po lewej stronie lub *szin* ש, gdy ma kropkę po prawej stronie.

Spółgłoski hebrajskie mają wartość liczbową. Litery od א do ט oznaczają jednostki, od י do צ oznaczają dziesiątki, a od ק do ת oznaczają setki od 100 do 400. Pięć spółgłosek ma inną formę końcową, są to: ׀, ׁ, ׂ, ׃, ׄ. Ujmuje się je mnemotechnicznym terminem קמנפץ *kamenapec* – ‘jak łamiący’. Ich wartość liczbowa wynosi od 500 do 900.

Spółgłoski gardłowe א (*alef*), ה (*he*), ח (*chet*), ע (*ajin*) nie mają swoich odpowiedników w językach europejskich, co może powodować trudności w ich wymowie, jak też transliteracji lub transkrypcji. Mamy tu dwie spółgłoski krtaniowe (laryngalne): א i ה oraz dwie gardzielowe (faryngalne): ח i ע. Jednak współczesny język hebrajski uległ znacznej europeizacji i tylko Żydzi z krajów orientalnych potrafią odróżnić w wymowie א od ע lub ח od כ.

Spółgłoskę א wymawiano jako zwarcie głośni, dzisiaj właściwie się jej nie wymawia. Dodatkowe utrudnienie może powodować fakt tzw. „spoczywania *alefu* w samogłosce”, kiedy to *alef* nie jest spółgłoską, a służy jedynie do zapisu samogłoski. Zdarza się to zwykle na końcu sylaby, a kiedy *alef* rozpoczyna sylabę, pełni funkcję spółgłoski.

Wymowa krtaniowej szczelinowej ה jest bezdźwięczna, wymawia się jak delikatne ‘h’ na początku i w środku wyrazu. Nie wymawia się jej na końcu wyrazu, chyba że występuje w niej kropka, zwana *mapik* (ה), wówczas się ją wymawia tak jak na początku lub w środku wyrazu.

Spółgłoska gardzielowa ח nie ma odpowiedników wśród głosek polskich. Powstaje w jamie gardłowej przy silniejszym niż w przypadku ה ściśnięciu krtani. Zgodnie ze zeuropeizowaną wymową dopuszczalne jest wymawianie jej jak polskie ‘ch’. Podobnie wymawia się כ po samogłosce (wymowa szczelinowa). Jak to już wyżej wspomniano jedynie Żydzi z krajów orientalnych potrafią uchwycić różnicę pomiędzy wymową ח i כ.

Spółgłoska gardzielowa dźwięczna v nie ma odpowiednika w języku polskim. Powstaje przez ściśnięcie strun głosowych, w wymowie podobna do x . Różnicę potrafią wychwycić Żydzi z krajów orientalnych.

Sześć spółgłosek hebrajskich wymawiano kiedyś w dwojaki sposób, tzn. wybuchowo lub szczelinowo. Są to spółgłoski: ב (*bet*), ג (*gimel*), ד (*dalet*), כ (*kaf*), פ (*pe*), ת (*taw*), nazywane mnemotechnicznym terminem *begadkefat*. Do dzisiaj we wszystkich wspomnianych sześciu spółgłoskach w tekście wokalizowanym zaznacza się to przez wstawienie do spółgłoski kropki, nazywanej dageszem słabym (wymowa zwarta, zwana też wybuchową) lub bez dageszu (wymowa spirantyzowana, zwana inaczej szczelinową). Współcześnie jednak zachowała się podwójna wymowa tylko trzech z tych spółgłosek: ב z dageszem wymawiamy jako ‘b’, a ב bez dageszu jak ‘w’; כ z dageszem jako ‘k’, a כ bez dageszu jak ‘ch’; פ z dageszem wymawiamy jak ‘p’, a פ bez dageszu jak ‘f’.

Spółgłoskę ט (*tet*) obok צ (*cade/cadi*) i ק (*koff/kuf*) przez opozycję do ת (*taw*), ס (*samech*) i כ (*kaf*) zalicza się do emfaticznych, które cechowała welaryzacja, tzn. wymawiano je przez podniesienie tyłu języka ku podniebieniu miękkiemu (*velum*) i silniejsze napięcie organów głosowych, przez co nie miały one odpowiedników w językach europejskich. Współcześnie ט wymawia się tak jak ת podobnie do polskiego ‘t’, צ jak polskie ‘c’, a ק jak polskie ‘k’.

Zalecana transliteracja z języka hebrajskiego opiera się na systemie Akademii Języka Hebrajskiego z 1957 roku przyjętym przez ONZ w 1977 roku jako zalecanym do latynizacji nazw geograficznych. System ten zmodyfikowano w 2006 roku, a następnie w 2007 roku został on formalnie przyjęty przez ONZ i jest on oficjalnie używany w Izraelu (m.in. przez Survey of Israel – המרכז למיפוי ישראל). Jednak system opracowany przez Akademię Języka Hebrajskiego w 1957 roku ma więcej zalet niż jego zmieniona wersja z 2006 roku. Niewątpliwie na plus nowego systemu można zaliczyć transliterację צ jako *ts* wobec mniej wygodnego poprzedniego zapisu z . Nowszy system ma jednak więcej minusów, do których przede wszystkim należy brak rozróżnienia pomiędzy א i ע , ב i ו oraz ק i כ . System z 1957 (1977) roku uwzględnia różnice pomiędzy wspomnianymi spółgłoskami: א (‘) różni się od ע (‘), ב (v) różni się od ו (w), a ק (q) różni się od כ (k). Jeśli chodzi o zapis samogłosek hebrajskich, to w obu systemach jest on uproszczony i wygląda identycznie. Nowy system dopuszcza jednak pewne uproszczenia, które przybliżają właściwą wymowę wyrazów, tutaj nazw geograficznych. Taką zaletą nowego systemu transliteracji opracowanego przez Akademię Języka Hebrajskiego w 2006 roku i przyjętego przez ONZ w 2007 roku jest zapis szwa ruchomego tylko wtedy, kiedy jest ono rzeczywiście wymawiane (inaczej szwa ruchome pomija się podobnie do szwa spoczywającego, oznaczającego brak samogłoski), np. *Bne Brak* w miejsce stosowanego w systemie z 1957 r. *Bene Berak* czy *Kfar Barukh* w miejsce *Kefar Barukh*. Ta zmodyfikowana wersja transliteracji oddaje faktyczną wymowę nazwy geograficznej.

Spółgłoski

	transliteracja	transkrypcja		transliteracja	transkrypcja
א	' , - ⁴	' , - ⁵	ל	l	l
ב	b	b	מ ם ³	m	m
ב ¹	v	w	נ ן ³	n	n
ג ג ²	g	g	ס	s	s
ד ד ²	d	d	ע	‘ ⁷	‘ , - ⁸
ה	h, - ⁶	h, - ⁶	פ	p	p
ו	w	w	פ ¹ ף ³	f	f
ז	z	z	צ ץ ³	z	c
ח	h	ch	ק	q	k
ט	t	t	ר	r	r
י	y	j	ש	sh	sz
כ ך ³	k	k	ש	s	s
כ ¹ ך ך ³	kh	ch	ת ת ²	t	t

Litery dodatkowe stosowane do zapisu wyrazów obcego pochodzenia (niehebrajskich)

	transliteracja	transkrypcja		transliteracja	transkrypcja
ג'	j	dż	ת' ¹⁰	th	s
ז'	zh	ż	ח' ¹¹	kh	ch
צ', ץ'	ch	cz	ס' ¹²	ş	s
ד' ⁹	dh	z	ע', ר' ¹³	gh	gh

Samogłoski¹⁴

	transliteracja	transkrypcja		transliteracja	transkrypcja
א	a	a	א	i	i
א	a, o ¹⁵	a, o ¹⁵	א	i	i
א	a	a	א	o	o
א	o	o	ו	o	o
א	e, é ¹⁶	e	ו	u	u
א	e	e	א	u	u
א	e	e	א	e ¹⁷	e ¹⁷

¹ Nie występuje na początku nazwy, a ściślej mówiąc na początku sylaby.

² Na początku wyrazu, a ściślej mówiąc na początku sylaby (po szwa spoczywającym *shva nah* oznaczającym brak samogłoski) ta spółgłoska przyjmuje kropkę nazywaną dageszem słabym – *dagesh qal*.

³ Forma końcowa litery.

⁴ W transliteracji znak ' (jako oznaczenie litery א) oddziela dwie występujące po sobie samogłoski lub spółgłoskę i samogłoskę, a pomija się go na początku i na końcu wyrazu.

⁵ W uproszczonej polskiej transkrypcji znak ' (jako oznaczenie litery א) powinno się zaznaczać tylko wówczas, gdy jest wokalizowany, tzn. występuje pomiędzy dwiema samogłoskami. Wyjątek stanowi *alef*, który transkrybuje się jako *a* na początku wyrazu w rodzajniku arabskim *al-* (-ל), spotykanym w nazwach pochodzenia arabskiego, np. בִּיר אֶל-מַכְסוּר → Bir al-Maksur.

⁶ ה na końcu wyrazu pomija się w zapisie, jeśli nie jest wokalizowane lub nie posiada kropki zwanej *mapikiem*.

⁷ W transliteracji znak ‘ stosuje się jako oznaczenie litery ע (*ajin*), oddziela on dwie występujące po sobie samogłoski lub spółgłoskę i samogłoskę, a pomija się go na początku i na końcu wyrazu. Samogłoskę ‘a’ (tzw. *patah furtivum*) występującą pod ע na końcu wyrazu (jeśli w poprzedzającej sylabie występuje inna samogłoska niż *patah*) zapisuje się przed tą spółgłoską zgodnie z wymową (podobnie pod ה i ה zwłaszcza z *mapikiem*). Często jednak na mapach א i ע zaznacza się tym samym znakiem '.

⁸ W uproszczonej polskiej transkrypcji zaznacza się tylko wówczas, gdy ו jest wokalizowany, tzn. występuje pomiędzy dwiema samogłoskami.

⁹ Stosowane do zapisu nazw arabskich, odpowiada literze ّ.

¹⁰ Stosowane do zapisu nazw arabskich, odpowiada literze ث.

¹¹ Stosowane do zapisu nazw arabskich, odpowiada literze خ.

¹² Stosowane do zapisu nazw arabskich, odpowiada literze ص.

¹³ Stosowane do zapisu nazw arabskich, odpowiada literze غ.

¹⁴ Alef (א) służy tu jako przykład dowolnej spółgłoski.

¹⁵ Samogłoskę *kamac* ‘a’ w sylabie zamkniętej nieakcentowanej (*kamac katan*) wymawia się i zapisuje jako ‘o’.

¹⁶ Na niektórych mapach akcentowana samogłoska *cere* zaznaczana jest jako ‘é’.

¹⁷ Samogłoską ‘e’ jest szwa ruchome (*szwa na*), czyli zgłoskotwórcze, tworzące sylabę, którą zwykle rozpoczyna, w przeciwieństwie do szwa spoczywającego (*szwa nach*), które oznacza (tak jak *sukun* w języku arabskim) brak samogłoski. Ten drugi rodzaj szwa pomija się w transliteracji i transkrypcji.

Duże i małe litery

W języku hebrajskim nie rozróżnia się dużych i małych liter. Nawiązując do konwencji europejskich, w nazwach własnych piszemy dużą literą wszystkie wyrazy znaczące.

Zaimek określający (determinatyw) *he hajedi* ‘a’ zapisuje się w transliteracji wielką literą bez dywizu bez względu na to czy występuje na początku nazwy czy w środku, np. *Ha’Ogen* (הַעֲוֵן), *Har HaKarmel* (הַר הַכַּרְמֶל). W transkrypcji zaś zapisuje się go z dywizem. Jeśli *he hajedi* ‘a’ znajduje się w pierwszym wyrazie nazwy własnej, to zapisuje się je wielką literą i występujący po nim wyraz również wielką literą, np. *Ha-Ogen*. Jeśli determinatyw znajduje się w kolejnych wyrazach, to w transkrypcji zapisuje się go małą literą, a wyraz występujący po nim wielką literą, np. *Har ha-Karmel*. Podobnie zapisuje się przyimki i spójniki pisane w piśmie hebrajskim łącznie z następnym wyrazem, np. *Riszon le-Cijjon*, a w transliteracji *Rishon LeZiyyon* (רִישׁוֹן לְצִיּוֹן). Rodzajnik *al-* (-ל), czasem zapisywany jako *el-* (-ל), stosowany w nazwach pochodzenia arabskiego, zapisywany jest oryginalnie ze znakiem *makef* (pozioma linia na górnej wysokości liter, czasami tak jak dywiz w piśmie łacińskim), również z dywizem zapisuje się go w transkrypcji stosując wielką literę tylko wtedy, gdy znajduje się na początku nazwy, w innym przypadku zapisuje się go małą literą, np. *Umm el-Fahm*, *Umm el-Fachm* (אִם אֶל-פַּחַם).

Pozostałe uwagi

Mimo iż w wymowie współczesnego języka hebrajskiego nie stosuje się geminacji (podwojenia) spółgłosek, to jednak uwzględnia się ją w rzeczownikach własnych (zwłaszcza nazwach geograficznych, w tym arabskiego pochodzenia). Dodanie kropki nazywanej dageszem mocnym (*dagesh hazak*) do spółgłoski podwaja jej wartość (także spółgłoska z grupy *begadkefat*, jeśli zawiera dagesz mocny), co zaznacza się przez dwukrotne zapisanie tej litery. Ta zasada nie stosuje się do spółgłosek gardłowych oraz spółgłoski *resz* (ר).

Iloczas samogłosek hebrajskich ze współczesnego punktu widzenia uważa się za anachronizm. Dlatego też nie ma problemu z zapisem samogłosek.

Jeśli wyraz kończy się spółgłoską gardłową ו, ן lub ם z *mapikiem*, to zwykle występuje tam *patach furtivum*, czyli ‘a’ (*patach* – א) wymawiany wyjątkowo przed spółgłoską, dlatego należy to ‘a’ zapisać przed spółgłoską, a nie jak zwykle po spółgłosce zarówno w transliteracji jak i transkrypcji, np. ןוּׁׁׁ w transliteracji *ruah*, a w transkrypcji *ruach*.

Spółgłoska ו (*waw*) może oznaczać także samogłoskę ‘o’ (*cholam male* – וּ) lub ‘u’ (*szuruk* – וּ), również zapisana z dageszem וּ może oznaczać zarówno podwojenie spółgłoski (*ww*), jak i samogłoskę ‘u’ (*szuruk*). *Waw* spółgłoskowe w tekście wokalizowanym opatrzone jest samogłoską, bez dodatkowej samogłoski oznacza samogłoskę ‘u’ (*szuruk*).

Jeśli spółgłoski ש (*sin*) lub שׁ (*szin*) nie mają dodatkowej wokalizacji, to oznacza to, że znak diakrytyczny, czyli kropka stawiana u góry po lewej stronie *sin* oznacza również samogłoskę ‘o’ (*cholam* – אֶ) – jedyną samogłoskę w systemie tyberiadzkim stawianą nad literą. Podobnie jest z kropką po prawej stronie litery *szin*.

Znak *gersesz* (cudzysłów pojedynczy) stosuje się w piśmie hebrajskim przy skrócie jednego wyrazu, np. א (zamiast אָלֶף) lub ו (zamiast וָוּׁׁׁ); w latynizacji oddaje się go jako kropkę. Znak podwójny *gerszajim* stosuje się przy skracaniu grup wyrazów, np. א״א (zamiast אֶלֶף וָוּׁׁׁ) lub א״ת (zamiast אֶלֶף וָוּׁׁׁ תּוֹרָה). Skróty hebrajskie stanowią bardzo charakterystyczną i nieodzowną część tego języka, a ich odwzorowanie w innych

językach jest wyjątkowo trudne, a nawet niemożliwe. W przypadku dwuczłonowych nazw geograficznych można inicjały nazw hebrajskich zastąpić łacińskimi literami, np. wspomniane ת"א (תֵּל אָבִיב) jako T.A. (Tel Awiw).

W oryginale pozioma kreska łącząca wyrazy (*makef*) powinna być zamieszczona na górnym poziomie liter (np. בַּרְבַּר), jednak najczęściej latynizacja upraszcza zapis, który oddaje się jak dywiz (bar-bar). Zdarza się czasami, że w jednej nazwie stosuje się zarówno *makef* jak i dywiz (np. תֵּל־אָבִיב-יָפוֹ), częściej jednak *makef* się opuszcza (תֵּל אָבִיב-יָפוֹ) i tak też stosuje się to w latynizacji (Tel Awiw-Jafo).

Bibliografia:

1. *Report on the Current Status of United Nations Romanization Systems for Geographical Names*; Version 4.0. February – September 2013 [published 2013-02-26, updated 2013-09-24]
2. Laufer A., *Chapters in phonetics and phonetic transcription*, Jerusalem 2008
3. לאופר אשר
פרקים בפונטיקה וברימוש פונטי
(כללי תעתיק ותעתיקי שמות גיאוגרפיים מעברית לכתב ערבי ולאטיני ולהפך)
ירושלים תשס"ט 2008
4. *Ninth United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names*, New York, 21-30 August 2007:
 - 1) *Proposal for a resolution on the romanization of Hebrew*,
 - 2) *Transliteration from Hebrew into Arabic*,
 - 3) *Changes in the Official Romanization System for Hebrew*
5. *7th United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names*, New York, 13–22 January 1998
 - 1) *Considerations for and against the revision of a romanization system: the case of Hebrew*
 - 2) *Plene vs. vocalized orthography of names in Hebrew GIS-derived digital topographic maps*
 - 3) *A phonetic sample survey towards improvement of a romanization system*
6. *ALA-LC romanization tables : transliteration schemes for non-Roman scripts* : approved by the Library of Congress and the American Library Association / tables compiled and edited by Randall K. Barry, Washington 1991
7. Shabath Y., *Hebrew alphabet : its invention, development, and transliteration*, Jerusalem 1989
8. Tyloch W., *Gramatyka języka hebrajskiego*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1980
9. Weinberg W., *Guide to Hebrew transliteration according to Israeli pronunciation*, New York 1977
10. Weinberg W., *Transliteration and transcription of Hebrew*, Philadelphia 1970
11. *Transliteration of Hebrew* / International Organization for Standardization. [ISO recommendation R259], Geneva 1963
12. Cross F.M., *The Development of Jewish Script*, w: *The Bible and the Ancient Near East*, ed. By G.E. Wright, London 1961, s. 133-202.
13. רבין ח., כללים ודוגמאות לתורת ההגה, ירושלים 1956
14. כללים לתעתיק מערבית לעברית : ולרימוש שמות ערביים
ישראל. משרד הפנים. המחלקה למעוטם; תשט"ו-1954
ירושלים
15. Birnbaum S.A., *The Hebrew Script*, London 1954
16. Nowicki P., *O transkrypcji hebrajskich matres lectionis*, Rozprawy Komisji Orientalistycznej. Towarzystwo Naukowe Warszawskie, t. IV, Warszawa 1951, s. 9-30.
17. תזכיר : הועד הלאומי של יהודי ארץ ישראל לממשלת ארץ ישראל על שיטת הכתיב בהעתקת השמות והפרטיים, בצרוף שתי רשימות התקונים לרשימת השמות הגיאוגרפיים של ממשלת ארץ ישראל הגיאוגרפיים הועד הלאומי ליהודי ארץ ישראל; החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה; תרצ"ח (1938) ירושלים
18. *Memorandum of the Waad ha-leumi on the method of transliteration of geographical and personal names* : with two lists of corrections to the "transliterations lists" of the Government of Palestine / committee of experts, S. Klein [et al.], Tel Aviv 1932.
19. *Response to Transliteration from Arabic and Hebrew into English, from Arabic into Hebrew, and from Hebrew into Arabic*, Jerusalem 1931.
Hebrew and English.
20. *Transliteration from Arabic and Hebrew into English, from Arabic into Hebrew, and from Hebrew into Arabic with transliterated lists of personal and geographical names for use in Palestine*, Jerusalem 1931.
21. קלוזנר יוסף גדליהו בן יהודה ליב טראנסקריפציה עברית : העתק המלות והשמות הלועזיים באותיות עבריות
ס"ט פטרבורג תרע"ג 1913: דפוס לוריא